

УДК 821.161.2(091):008

Олена Бистрова, доктор філологічних наук,
професор кафедри романської філології та компаративістики
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ПОЛІКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Статтю присвячено питанню полікультурності видатної української письменниці, перекладача, літературознавця Лесі Українки. Одним з проявів цієї полікультурності було володіння багатьма іноземними мовами та знання багатьох культур, що знайшло втілення в перекладах українською та навпаки, з української на іноземну. Російська культура та література також була в полі зору Лесі Українки. Проаналізовані контакти з російською культурою та проінтерпретований вірш письменниці, написаний російською мовою.

Ключові слова: полікультурність, реценція, інтерпретація, переклад.

Літ. 9.

Елена Быстрова, доктор филологических наук,
профессор кафедры романской филологии и компаративистики
Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко

ПОЛИКУЛЬТУРНЫЙ АСПЕКТ ТВОРЧЕСТВА ЛЕСИ УКРАИНКИ

Статья посвящена вопросу поликультурности выдающейся украинской писательницы, переводчика, литературоведа Леси Украинки. Одним из проявлений этой поликультурности было владение многими иностранными языками и знания многих культур, что нашло воплощение в переводах на украинский и наоборот, с украинского на иностранный. Русская культура и литература также была в поле зрения Леси Украинки. Проанализированы контакты с русской культурой и проинтерпретировано стихотворение писательницы, написанное на русском языке.

Ключевые слова: поликультурность, реценция, интерпретация, перевод.

Olena Bystrova, Ph.D. (Philology) Prof. of
Romanesque Philology and Comparative Linguistics
Drohobych State Pedagogical University by I. Franko

MULTICULTURAL ASPECT OF CREATIVE WORK OF LESYA UKRAINKA

The article is devoted to the issue of multiculturalism prominent Ukrainian writer, translator and scientist Lesya Ukrainka. One manifestation of this multiculturalism has been the possession of many foreign languages and familiarity with many cultures, which were embodied in the translation into Ukrainian and vice versa, from Ukrainian to foreign. Russian culture and literature was also in sight Lesya Ukrainka. We analyzed the contacts with the Russian culture and interpreted a poem writer, written in Russian.

Keywords: multiculturalism, reception, interpretation, translation.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій.
Леся Українка мала щастя народитися в інтелігентній високоосвіченій сім'ї, в якій мудрі батьки допомогли вихованням та ґрунтовною освітою сформувати яскраву особистість. Її твори, листи, спогади близьких та знайомих демонструють високу освіту, широту душі та полікультурність письменниці. Одним з проявів цієї полікультурності було володіння багатьма іноземними мовами. Маючи з дитинства фізичні обмеження, Леся вчилася за індивідуальною програмою і в шкільному віці вже володіла грецькою, латинською, німецькою мовою.

Вона не тільки читала античних авторів в оригіналі, але й перекладала Овідія та Гомера

українською. Леся Українка вільно розмовляла такими європейськими мовами, як французька, німецька, італійська, англійська, досконало знала такі слов'янські мови, як російська, болгарська, польська. Французьку і німецьку вона знала настільки добре, що, за її словами могла писати статті, а тим більше, листи; італійською письменниця вільно говорила і могла вести ділову кореспонденцію. Ця мова була цікавою для Лесі через її любов до музики.

Менша потреба у Лесі Українки була в знанні англійської мови. На той час ця мова не була настільки популярна, як в наші дні. Але це не вплинуло на бажання Лариси Косач все ж опанувати англійською. В листі до М. Павлика вона писала, що "англійську знаю теоретично (все-таки можу і вголос читати, не тільки очима)

і можу без словника перекладати з неї” [8, 138].

Спілкуючись певний час зі студентом Н. Гамбарашвілі, що жив у квартирі Косачів в 1896 році, Леся Українка почала старанно вивчати грузинську мову, що пізніше принесло свої дивіденди: вона ближче познайомилась з грузинською літературою, особливо з фольклором, знання мови допомогло їй в спілкуванні з грузинською інтелігенцією.

Леся Українка так полюбила грузинську культуру, що казала, що “Якби я не була україною, я би була грузинкою”.

Саме Грузія стала останнім місцем буття письменниці. В Грузії в честь нашої письменниці кожного року влаштовують свято “Лесіаоба”, а цього року у Тбілісі у Національному архіві відкрита фотовиставка “Леся Українка і Грузія”.

Леся Українка багато подорожувала і де б вона не була, в різних частинах світу, вона всюди себе вільно почувала, маючи можливість не залежати від перекладачів. Але, прагнення письменниці оволодіти такою великою кількістю мов не може бути пояснено тільки прагматичними власними цілями, що виходили з життєвських потреб: “Будучи глибоко національною поетесою, Леся Українка повсякчасно дбала про розширення зв’язків рідної культури з культурами інших народів, а знання іноземних мов розглядала як важливий чинник прилучення українського народу до здобутків світової науки, літератури і мистецтва” [3, 26]. “Я скрізь своя” – писала письменниця планетарного масштабу. Наполегливість оволодінні мовами для вільної комунікації, широкість мислення та європейськість Лесі Українки були, є і будуть прикладом для наслідування.

Це підтверджується і заходом, який відбувся 17 квітня 2011 року у Вінницькій бібліотеці імені Тімірязєва: творча зустріч учасників проекту Seteola – Самонавчання інших мов. Тема зустрічі: “Леся Українка у світі мов і культур”.

Знання різних іноземних мов та інших культур знайшло відображення в творчості Лесі Українки. Так, в циклі віршів “Сім струн” письменниця активно використовує італійські музичні терміни. Кожен вірш має назву однієї з нот музичного стану і до цих поезій вказано на характер виконання: “Гімн. Grave”, “Колискова. Arpeggio”, “Пісня. Briosio”, “Rondeau Settina”, “Nocturno” й ін. Як наслідок активної наукової рецепції італійської літератури стала стаття Лесі Українки “Два напрямлення в новейшій італійській літературі” а італійська тема знайшла розвиток у вірші “Дим”, де тяжка доля італійських робітників порівнюється з важким життям українських

робітників. Письменниця здійснила переклад віршів італійської поетеси Ади Негрі, оповідань Едмондо де Амічіса.

Захоплення культурою Грузії знайшло відображення в творах “Камінний господар” і “Руфін і Присцилла”. Саме в Грузії був написаний шедевр “Лісова пісня”.

Аналізуючи зв’язки Лесі Українки з німецькою культурою, треба зазначити, що письменниця і писала німецькою мовою і перекладала твори німецьких митців. Першими творами німецькою мовою став нарис “Лист у далечінь” та автопереклад вірша “To be or not to be?”, що були опубліковані в журналі “Die Besellschaft” в 1900 р. До речі, відкрив існування цих творів наш дрогобицький вчений, професор Микола Зимомря в 1970 році, коли він був ще аспірантом Берлінського університету ім. Гумбольта. Леся Українка переклала українською мовою близько ста творів Г. Гайне, драми Гергарта Гауптмана.

Вона працювала над перекладами творів французьких письменників: П’єра Жюльє Етцеля (Поль Жак Сталь), вірш Гюго “Бідні люди” (“Сірома”), “Лагідні поети, співайте!”. Планувала перекласти драму “Торквемада”, але цей план залишився нездійсненим.

В перекладацькій спадщині Лесі Українки є твори Міцкевича, Шекспіра, Байрона, Надсона, Данте. Талановита письменниця здійснила переклади з давньоєгипетської літератури, давньоіндійської, староіранської, вавилонської та асирійської, давньоєврейської, користуючись проміжними текстами – науковими перекладами і розвідками французьких та німецьких сходознавців. Ці переклади увійшли до підручника “Стародавня історія східних народів”, що був опублікований тільки у 1918 р.

1900 року Леся Українка знайомиться з російськими письменниками, діяльність яких була пов’язана з журналом “Жизнь”. В цьому журналі письменниця опублікувала чотири статті: “Два напрямлення в новейшій італійській літературі”, “Малорусские писатели на Буковине”, “Заметки о новейшій польській літературі”, “Новые перспективы и старые тени”, ще три з різних обставин не були опубліковані. Ще ряд статей Лесі Українка розмістила в журналах “Вестник Европы”, “Мир божий”, “Русская мысль”. Та важливо те, що для впровадження української літератури в російське середовище, Леся Українка перекладає українські твори російською мовою. Так, в Ростові-на-Дону у видавництві “Донская речь” вийшли друком оповідання І. Франка “Сам собі винен”, “Добрий заробок”, “На дні”, “Ліси і пасовиська”. “Історія

кожуха”, “До світла”. Письменниця переклала твір “Німфи” російського письменника І. Тургенєва.

Важливу роль відводила Леся Українка Федору Достоевському. Достоевського в Україні сприймали по-різному, але ніхто не залишався байдужим. З інтересом читали його твори Ю. Федькович, О. Кобилянська, Марко Черемшина, В. Стефаник, Лесь Мартович, Т. Бордуляк, І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський, Б. Лепкий, Д. Мордовець, А. Кримський. М. Коцюбинський називав Достоевського серед тих письменників російської та західноєвропейської літератури, твори яких впливали на формування його власних літературних смаків. “Спеціально Достоевського я дуже люблю”, – писав він у листі до Михайла Мочульського від 28 січня 1906 р. [2, 49].

У листі до Петра Тодорова від 30 січня 1901 року О. Кобилянська писала: “...російських авторів я дуже радо читаю (в оригіналі) і ціную російську літературу вельми глибоко. Вони страх сильні! Достоевський приміром, ніколи не старіється” [1, 470].

Леся Українка вважала, що польський письменник Жеромський близький Достоевському “безкінечно жалістю і співчуттям до всіх пригноблених і скривджених”, зображенням “почуття безвихідної самотності та самозаглиблення” [6, 392 – 393]. Вона вказувала також на значну роль жіночих типів Тургенєва і Достоевського у відродженні жіночого питання у французькій белетристиці. Леся Українка виділяла у спадщині Достоевського “Записки з Мертвого Дому”, “Злочин і кару” і радила в своєму листі М.П. Косачу перекласти ці твори українською мовою [7, 23].

Варто зупинитися на цьому листі більш докладно. Цей лист був написаний 26 – 28 листопада 1889 року в Колодяжному. Це фактично глибоко продумана програма по перекладу найкращих творів світової літератури українською мовою. З перших строк листа Леся Українка постає професіоналом-літератором, що живе своїм ділом. Тільки між строк, мимохідь, іронічно Леся згадує про свій стан, і з одного цього речення зрозуміло, що ситуація загрозлива: письменниці стало гірше – може, доведеться робити операцію. Але про це сказано тільки одним реченням і знову мова йде про діло.

Леся Українка лаконічно перераховує зроблені вже на той час нею переклади, супроводжуючи характеристикою: для якої аудиторії той чи інший твір, ступінь готовності до друку, власну думку про якість своєї роботи. Наступна частина листа присвячена власне викладу перспективної

перекладацької діяльності. Леся Українка найперше ставить питання для якої аудиторії призначена ця перекладна література. Якщо “перекладча література має вдаватись для народу (для простого народу), то тоді каталог творів до перекладання можна, і навіть треба, скоротити, бо навіщо ж народові, принаймні тепер, тії Полі Бурже, Байрони, Леопарді та хоч би й Шіллер і Гете? Коли ж се видання має бути і для інтелігенції, то тоді список треба б іще розширити, помістити туди: Сервантеса, Бомарше, Петрарку, Шеньє, Бальзака, Леонт де Ліля, Вальтер Скотта, Вольтера, Руссо, Сталь, Сирокомлю, Конопницьку, Надсона, Некрасова”. Каталог творів, які негайно треба перекладати, включав в себе прізвища: Тургенєв, Жорж Санд, Байрон, Беранже, Бернс, Брет Гарт, Поль Бурже, Гаршин (ціла творчість), Гете, Гейне, Гончаров, Гюго, Діккенс, Доде, Достоевський, Еж (зазначено, що в творі цього письменника герой – українець), Жорж Санд, Залеський, Золя, Короленко (всього), Крашевський, Крестовський, Леопарді, Лонгфелло, Мальчевський, Мачтет, Міцкевич, Мольєр, Мур, Мюссе, Ожешков, Пушкін, Прус, Світ, Сенкевич, Словацький, Теннісон, Толстой, Тургенєв, Шекспір, Шіллер, Щедрін, Франсуа Коппе, Лермонтов, Флобер, Сервантес, Бомарше, Петрарка, Шеньє, Бальзак, Леонт де Ліль, Скотт, Вольтер, Руссо, Сталь, Сирокомля, Конопницька, Надсон, Некрасов [9, т. 10, 37 – 43].

Леся Українка вказала конкретні твори кожного письменника, які треба перекласти. При цьому зазначила, що найлегше буде з російськими творами, а найважче – з англійськими, бо англійську ні вона ні інші її знайомі не знають. Також Леся зазначила, що прозу, якщо інакше не вийде, можна перекладати з російського варіанту, а поезію – тільки з оригіналу. З творчості Ф. Достоевського Леся Українка радить перекласти “Записки з Мертвого дому” та “Злочин і кару”. Компаративного аналізу постатей Лесі Українки і Федора Достоевського ніколи ще не було зроблено. Як зазначав Р. Мних “Порівняльні аспекти творчості Лесі Українки мають трохи парадоксальний вимір, бо, очевидно, у європейській літературі порівняти Лесю Українку немає з ким” [5, 14]. Цілком погоджуємось з цією думкою, але можна спробувати знайти точки перетину у духовній парадигмі цих геніїв. Перш за все – це незбагненне поєднання потужного інтелектуалізму з моральними принципами, що формуються у філософію серця. Для обох письменників джерелом духовності і творчості була Віра. І Леся Українка і Достоевський все життя боролись з

фізичною недугою. До речі, Іван Франко в літературознавчих працях порівнював Лесю Українку з Тарасом Шевченком і саме з Шевченком Франко в своєму сонеті порівняв Достоевського. В науці соціоніці існують певні типи, до яких можна віднести людину. Таких типів є шістнадцять і вони мають назви по прізвищах видатних людей світової культури, які найбільше втілюють певні риси. Це такі типи, як Лондон, Штирлиц, Гамлет, Гюго, Робесп'єр, Горький, Достоевський, Драйвер, Дон Кіхот, Жуков, Гексли, Наполеон, Бальзак, Габен, Есенін, Дюма. Соціологи можуть визначити по творчості та життю письменника, до якого типу він належить. Аналізуючи постать Лесі Українки, вчені-ціологи схиляються до думки, що вона належить до типу Достоевського. Це підтверджує думку про близькість духовно-культурного світу цих геніїв.

Досліджуючи місце російської культури в творчості Лесі Українки можна зазначити, що результатом рецепції цієї культури є використання російських фразеологічних зворотів, висловів, слів у художніх творах та листах. Дослідник П. Мацьків зазначає, що “чужомовні вкраплення є органічною частиною ідіолекту автора. Вони свідчать про тонке мовне чуття і створюють відчуття не просто присутності в інших мовних системах, а своєрідною художньою деталлю, яка органічно вростає в український текст” [4, 129 – 130]. Ці вкраплення вмотивовано вживаються для вираження думки, висловлення конотативності, для акцентуації уваги реципієнта. Леся Українка використовує фразеологічні звороти, фразеологізми з їх прямим сенсом, наприклад, “Наші вже до рана не ждали, а в другій годині ночі вернулися додому, іменно не “солодко хлебавши” [9, т. 11, 128]. Часом, письменниця створює авторські неологізми, часом висловлює думку, що є полярною фразеологічному звороту, тобто відстоєє протилежну позицію: “Паскудна приказка: “Не выносить сор из избы!” А куди ж його виносити? “В избы”, чи що? Та все ж, коли так, то не треба ж його це більше наносити в хату знадвору, а то хата “забедниться” [9, т. 12, 32].

В творчій спадщині Лесі Українки є один вірш російською мовою: “Impromptu. Когда цветет никотиана”. Цей вірш був написаний в 1899 році після того, як російський письменник Григорій Мачтет поцікавився, чи може Леся писати російською мовою. Мачтет в кінці 90-х років дуже зблизився з Лесею Українкою. Він проявляв зацікавленість українськими справами, українською літературою і постать Лесі як письменниці і людини викликала в нього захоплення.

Після його напівжартівливого питання Леся Українка створила вірш, який йому дуже сподобався. У 1981 році композитор П. Вайсбург написав музику до цього вірша, що перетворило його на прекрасний романс. Пропоную вам послухати його. Але перш, ніж насолодитись ліричним твором видатної поетеси, треба протлумачити назву цього вірша. Від правильного розуміння назви починається вірне розуміння самого твору. Назва це код, шифр, що дозволяє глибше інтерпретувати текст, він скеровує реципієнта на сприйняття того, що хотів передати автор. Никотіана – це квітка, що розпускається тільки вечором і цвіте вночі.

Когда цветет никотиана
И точно светит из тумана,
Как будто падшая звезда,
Вся бледная от тайной страсти,
Все вокруг становится тогда
Покорно непонятной власти.
И если вы тогда вдвоем
И возле вас сияют очи, –
Коря таинственным огнем,
Как отражение звездной ночи,
И голос милый вам звучит,
Как будто в тишине журчит
Струя волшебного фонтана,
Бегите прочь от этих чар,
Они зажгут в душе пожар,
Когда цветет никотиана.

Когда цветет никотиана,
Все, все тогда полно обмана,
Опасна ночи тишина,
Как то затишье роковое,
Когда коварная волна
Хранит молчанье гробовое.
Вот-вот нахлынет звуков рой
И встрепенется мысль, как птица,
И вспыхнет в темноте порой
Воспоминания зарница,
Как будто неизвестный друг
Страницы развернет вам вдруг
Давно забытого романа, –
О, если дорого вам покой,
Не прикасайтесь к ним рукой,
Когда цветет никотиана.

Никотіана є домінантним образом цього твору і формує навколо себе смислове поле. Знаючи, що ця квітка розкривається, тобто функціонує тільки вночі, становиться зрозумілим авторській інтенції. Так, геніальна письменниця, перекладач, літературознавець, вчена Леся Українка є людиною полікультурною, але при цьому людиною національно свідомою. Вона своєю творчістю та

діяльністю уводила Україну в світовий контекст. Пам'ятники поетеси є в Канаді, Грузії, США, Росії, Бразилії, (у місті Сан-Пауло є вулиця Лесі Українки), меморіальні дошки є в Естонії, Болгарії, Австрії, Німеччині, Єгипті, а в Італії на таблиці написано: "на цій віллі жила поетеса Леся Українка, палка виразниця українського національного духу". Леся Українка привносила українську ідею та дух в світ.

1. Кобилянська О. Лист до Петра Тодорова від 30 січня 1901 року / Ольга Кобилянська: твори: у 5 т. – Т. 5. – К.: Держлітвидав України, 1963. – С. 470.

2. Коцюбинський М. Лист до Михайла Мочульського від 28 січня 1906 р. / Михайло Коцюбинський: твори: в 7 т. – Т. 6. – К.: Наукова думка, 1975. – С. 48 – 50.

3. Кузик Д. Леся Українка – знавець іноземних мов. / Данило Кузик // *Творчість Лесі Українки у вимірах порівняльного літературознавства: збірник наукових праць*. – Дрогобич: Коло, 2001. – С. 22 – 28.

4. Мацьків П. Російські запозичення в епістолярії Лесі Українки. / Петро Мацьків // *Творчість Лесі Українки у вимірах порівняльного літературознавства. Збірник наукових праць*. – Дрогобич: Коло, 2001. – С. 129 – 135.

5. Мних Р. Творчість Лесі Українки: маргінальні нотатки про компаративістичні аспекти дослідження / Роман Мних // *Творчість Лесі Українки у вимірах порівняльного літературознавства. Збірник наукових праць*. – Дрогобич: Коло, 2001. – С. 14 – 22.

6. Українка Л. Заметки о новейшей польской литературе / Леся Українка: твори: у 6 т. – Т.4. – К.: Держлітвидав України, 1956. – С. 392 – 372 – 393.

7. Українка Л. Лист до М. П. Косача від 26 – 28 листопада 1889 р. / Леся Українка: твори: в 6 т. – Т. 5. – К.: Держлітвидав України, 1956. – С. 20 – 24.

8. Українка Л. / Леся Українка. Твори: в 10-ти томах. – К., 1965. – Т. 10. – С. 138.

9. Українка Л. / Леся Українка. Зібрання творів: в 12 томах – К., 1975 – 1979. – Т. 11. – С. 128.

Стаття надійшла до редакції 28.02.2014

*Хата батьків.
Малюнок П.Т. Шевченка
Олівець. 1843*

*У вірші "Якби ви знали, паничі",
Парас Тригорович Шевченко, згадуючи
батьківську хату, пише:*

*Я в хаті мучився колись,
Мої там сльози пролились,
Найперші сльози. Я не знаю,
Чи є у бога люте зло,
Щоб у тій хаті не жило?
А хату раєм називають!*

*"Якби ви знали, паничі"
[Оренбург 1850]*

*Село! і серце одпочине.
Село на нашій Україні –
Неначе писанка село...*

*"Зоре моя вечірняя" (Княжна) (поема)
[Орська кріпость 1847] – [Нижній Новгород] 1858 Февраль 24*

